زیندە خەو، زمان و چەند ڕەگەز لە پێکهاتەی داڕشتندا

هادی حەبیبی
(بۆکان)

خولّقاندنی کەسایەتی ڕۆمان و چۆنیەتی دەست پێکردنی ئەو بابەتەی ڕۆماننووس بۆ دەربڕینی ئیحساسی خۆی هەڵیدەبژێرێ، دەتوانێ کاریگەری زۆری لە بەشوێن داچوونی خوێنەر بۆ بابەتی ڕۆمان هەبێ. بێجگە لەو دوو ئەسڵە، بابەت (Subject)یش یەکێکە لە ڕەگەزی سەرەکی ڕۆمانەکە و بەشێک لە بنەڕەتیترین ئەرک لە هونەری ڕۆماننووسی وەئەستۆ دەگرێ. لە مەڕ بابەتی ڕۆمان، گرفتێکی گرینگ کە سۆمەرست مۆم (نووسەری ئینگلیزی) دەیخاتە ڕوو ئەوەیە کە زۆر بابەتی ڕۆمان پێویستی بەوەیە نووسەر باس لە تاقمێکی تری ناو ڕۆمانەکەی بکا و بارودۆخی ژیانیان، زیاتر بۆ خوێنەر شی بکاتەوە، کە دیارە ئەم ئاڵوگۆڕە و لادان لە باسی کەسایەتی سەرەکی ڕۆمان و باس لە تاقمگەلی تری ڕووداوەکە، دەبێ ئەوەندە شارەزاییانە بێ کە خوێنەر پێ بە پێی خوێندنەوەی ڕووداوە جۆراوجۆرەکانی ناو ڕۆمان، بتوانێ لە چارەنووسی هەمووان بگا و چێژیان لێ وەربگرێ. بەرچاوترین نووسەر لە ئەدەبی ڕۆماننووسی جیهانی کە لەم بوارەدا زۆر سەرکەوتووە، نووسەری بەناوبانگی ڕووسی، تۆلستۆیە. ئێستراخۆف (ڕەخنەگر و هاوەڵی نزیکی تۆلستۆی) دەڵێ: «ڕۆمانی جەنگ و ئاشتی وێنەیەکی تەواو لە ژیانی مرۆڤەکانە، هەروەها وێنەیەکی تەواو لە ڕووسیای ئەو سەردەمە و لە هەموو ئەو شتانەیە کە خەڵک بەختەوەری و گەورەیی، خەم و بێچارەیی خۆیانی تێدا دەدۆزنەوە» (١)، بەڵام پرسیارێک کە لێرەدا دێتە ئاراوە، ئەوەیە کە چ پێویست دەکا نووسەر تا ئەو ڕادەیە درێژدادڕی بکا و بابەتی ڕۆمانەکەی کە دەکرێ بە وتەیەکی کەمتر بگوترێ، درێژ بکاتەوە؟ وەڵامی ئەو پرسیارە ڕەنگە پێوەندی ڕاستەوخۆی لەگەڵ ئەندێشە و سەرەتای دەست پێکردنی ڕۆمانەکەدا هەبێ. کۆندێرا لە نووسەرانی بەناوبانگی ئەوروپایی بە تەواوی دژی درێژدادڕییە.

هەرچەندە بۆ خۆشی لە زۆر جێگای بەرهەمەکانیدا- بە

فەتاحی ئەمیری

سەرنجدان بەوەی کە نەیتوانیوە بێ لایەن بێ -دەست لە کەسایەتی ڕۆمانەکانی وەردەدا و هەر ئەو دەست تێوەردانەش زۆرجار- نەخوازراویش بێ- بۆتە هۆی درێژدادڕی بابەتەکانی. شتێکی کە لە خوێندنەوەی ڕۆمانی زیندەخەوی فەتاحی ئەمیری-دا زۆر زوو وەبەر چاوی خوێنەر دێ، ئاڵوگۆڕی خێرای بابەتەکانە کە وێڕای ئەوەی ئەو ئاڵوگۆڕە لە سەرەتای وتارەکەوە وەک گرفتێک بۆ جیهانی ڕۆماننووسەکان باسی لێ کرا، نووسەری زیندەخەو زۆر شارەزایانە توانیویەتی بە سەریدا زاڵ بێ. لەوەش گرینگتر، ئاڵوگۆڕی خێرای خودی خەیاڵ و خەونەکانە: «زەری منداڵ مەبە! پردەکانی پشت سەرم تێک دراون، گەڕانەوە ناکرێ، دەو کارەدا ڕۆیشتن مانای مردنە. بەدڵشکاوی پێشدەستییەکان بەرەو ئاشپەزخانە دەبا، سەروپرچی درێژی لە خوار کەمەریەتی، وەک ماشەری ئاوریشمی لە هەموو ڕەنگان دەنوێنێ، قاوەیی توند بەسەر هەمووواندا زاڵە و لەبەر خاوێنی ترووسکەی دێ. لە ڕوانینی تێر نابم، نەختاڵێکی ئیراد تێدا نییە، بەتەواوی خۆم بە بەختەوەر دەزانم، ئاه بەلەکی چەندە خۆشتاش و مەڕمەڕیە. بەژن و باڵای وەک سەرووی نازە، هەموو گیانم لە تاوانی مێرولان دەکا. ئاواتم ئانێک باوەشی گەرمیەتی، بۆنی غولووری و پیاوەتی وەک هەڵم لەسەرم هەڵدەستێ. قەرارە ئەمشۆ لەلای بمێنمەوە، چاوەڕێم لە ئاشپەزخانە بێتەدەر، هەر ئانێکم بە سەعاتێک لێ درێژ دەبێتەوە، لە نەکاو لەبەر چاوم ، تاوانباری جوانەگا، وەردەگەڕێتە زەری، دەستم بەستراوە، لاق و لەتەری وەبەر کابل دەدا، مچوڕکم پێدا دێ، بەری پێی تک تک خوێنی پێدا دێ، دە ئاووخوێی هەڵدەکێشێ، هاوار دەکەم، دەنگ دەرنایە، چەق و چۆمە، وەخەبەر دێم، نیوەشەوە و چاو چاوی نابینێ...»، بەڵام باسی سەرەکی و پێوەندیدار بە وتارەکە، باس لە زمان و چوار ڕەگەز لە پێکهاتەی داڕشتن (طرح) لەزیندەخەو دایە؛ کە سەرەتا باسێکی کورت لە چۆنیەتی بە کارهێنانی زمان لەو بەرهەمەدا دەخەینە بەرچاو و دواتر چوار پێکهاتەی داڕشتی تێدا هەڵدەسەنگێنین.

زمان لە زیندەخەودا: شتێکی حاشا هەڵنەگرە کە زمان لە پێکهاتە (ساختار)ی داڕشتنی ڕۆماندا، گرینگایەتییەکی زۆری هەیە. زمان (Language) چۆنیەتی لێدوان و دەربڕینی وتەکانی نووسەرە. ئەگەر بێتو نووسەر لە چۆنیەتی دەربڕینی بابەتدا زاڵ و لێهاتوو نەبێ، زۆر زوو بەردەنگ لە خۆی دەتارێنێ. بێجگە لەوە زمان دەکرێ وەک ڕەگەزێک لە ڕەگەزەکانی چیرۆک، یان ڕۆمان باسی لێ بکرێ. مێژووی ڕۆماننووسی جیهانی ئەوە بە ئێمە دەسەلمێنێ کە نووسەرانی گەورە، زۆر جار بە جیاوازی زمانی لەیەک جیابوونەتەوە و هەندێکیان گەیشتوونەتە ئاستێکی بەرچاو لە هونەری چیرۆکنووسی، کە هەر بەو زمانە جیاواز و تایبەتە توانیویانە خاوەن سەبک و شێوازی تایبەت بە خۆیان بن. زمان لە زیندە خەودا، زمانێکی بە دەسەڵات، کوردانە و جێ کەوتووە. زمانێکە کە دەسەڵاتی دەربڕینی زاراوەی موکریانی بە باشی پێوە دیارە. بێجگە لەوە، دایە خەیاڵ کە یەکێک لە قارەمانانی زیندەخەوە، بە تێکەڵێک لە سێ زاراوەی شارویران، مەهاباد و مەنگوڕ قسە دەکا کە هەموویان دیسان بەشێک لە زاراوەی موکرین. شتێکی گرینگ کە لە خوێندنەوەی ئەو ڕۆمانەدا وەبەر چاو دێ، ئەوەیە کە بە پێی پێویست و ئەو تایبەتمەندییانەی قارەمانی ڕۆمان تێیدا دەژین، ڕاوێژ زۆر بە جوانی دەگۆڕدرێ و خوێنەر کاتێک مەلی- ئەو کچە هەڵکەوتە و ڕۆشنبیرە- باس لە ئەشق دەکا، لەگەڵ ئەو کاتەی زەری مەزڵوومانە داوا لە حوسێن دەکا کە شوغڵەکەی بگۆڕێ، بەتەواوی دوو ڕاوێژی جیاواز دەبینێ کە تەنانەت دەبنە هۆی جیاوازی زمانیش. جوانکاری زمان (آرایه زبانی)یش دیسان یەکێک لە تایبەتمەندییە زمانییەکانی زیندەخەوە. سەنعەت گەلێکی وەک کەسایەتی بەخشین، شوبهاندن، ئوستوورە، وێنەسازی، تەوس، وەسف و ئاوێتەکاری هەستەکی (حس آمیزی)ی لە زمانی زیندە خەو دا دەبیندرێ. زمان لە زیندەخەودا هەندێک جار تەوسیفی، هەندێک جاریش بە تەواوی زمانێکی پڕ لە تەوسە. لەگەڵ ئەوەدا کە بەگشتی دەکرێ بڵێین زمان زمانێکی ڕەشۆکی (عامیانە)یە، بەڵام لە چەند شوێندا خوازە و ڕەمز بەتەواوی زمان بەرەو خۆیان

ڕادەکێشن. بڕوانە ئەو زمانە شاعیرانەیە لە بەشێک لە ڕۆمانی زیندەخەودا: «زەری دەزگیرانم، ئێوارەی هاوینە، هەوا بە تەواوی فێنکە، زریان بۆنی دەریای بەسەر شار وەرکردووە...» ، یان ڕستەی : «سۆزی شەماڵ سنگی ئەرز گەرم دەکاتەوە» لەم ڕستەیەدا جوانکاری کەسایەتی بەخشین (Personafication) بە ئەرز دراوە و زمان بە تەواوی زمانێکی شاعیرانەیە، یان جوانکاری وێنەسازی (imagery) لە ڕستەی: «ناهید "غروب توی کوهستان" دەڵێ، ئەشرەف خانم نەرم نەرم دەگەڵی دەڵێ، جاری وایە دەنگ هەڵدێنێ، دەنگی هەردووکیان زۆر خۆشە، نەرم نەرم ئاهەنگ خەم دەبارێنێ...» هەروەها جوانکاری ئاوێتەکاری هەستەکی (حس آمیزی)ی لە: «تەلەڤیزیۆن دەنگوباس بڵاو دەکاتەوە، دایکم ئارامە، ئیشتیای باشە، چەشنێک دڵخۆشی تێدا دەبینم، بۆنی خەم و هەناسە وردە وردە کەم دەبێ...» باشترین نموونەش بۆ جوانکاری ڕەمز، ڕووداوی ناو بەندیخانەیە: «حەوشەی زیندان چۆڵ بووە، تەنیا من و ئەحمەد ماوینەوە، لە دەلاقەی ژوورێدا دەنگی "مچە کەچەڵ" دێ: هەر لە من دەدەن، سەد کەس بەشەڕێ، لێکی دەکەنەوە. من جەفەنگ لێ دەم جووتان دەخۆم، دەڵێی مەختەی شەپانم، شەرتە ئیرەج ئاژان تۆڵەی سەد ساڵت لێ بکەمەوە» مچەکەچەڵ ڕەمزی پیاوێکی هەژار و بێ دەسەڵاتی کوردە کە لە زۆر شوێندا نەخوازراو وەبەر پەلاماری ئاژانەکانی ناو بەندیخانە- کە ڕەمزی بێگانەن- دەکەوێ، بێ ئەوەی تاوانێکی لێ ڕووداوبێ، یان ئەگەر تاوانێکیشی کردبێ شایانی ئەو دارکارییە نییە و لێدان و دارکارییەکەی بە تەواوی نابەرابەر و نامرۆڤانەیە. مچەکەچەڵ، هەروەها ڕەمزی پیاوان و تێکۆشەرانی میللەتێکە کە بە درێژایی مێژوو، پرسیارە ئینسانیەکانیان تەنیا بە لێدان و کوشتن و بڕین وەڵام دراوەتەوە. زمان لە ڕۆمانی زیندەخەودا هەڵگری باسێکی تری تایبەتە و مەبەست تەنیا ئاماژەیەکی خێرا بەهەندێک لە جوانکاری زمانی بوو کە لێرەدا کۆتایی پێ دێنم و دەچمە سەر هەڵسەنگاندنی چوار ڕەگەز لە پێکهاتەی داڕشتن لەو ڕۆمانەدا:

١- دەسپێک: بێ گومان دەسپێک (opening) لە ڕۆماندا گرینگایەتی زۆری هەیە.

ڕۆماننووس بە چۆنیەتی دەست پێ کردنی ڕۆمان دەتوانێ هەر لە سەرەتاوە خوێنەر بەرێتە ناو دنیای خەیاڵی خۆیەوە، یان بە پێچەوانە لە دنیای خەیاڵی خۆی دووری خاتەوە. ئەوەی کە دەسپێکی ڕۆمان بە لای نووسەرێکی وەک کارۆیرەوە(٢) گرینگ بووە، دەتوانێ سەلمێنەری گرینگایەتی دەسپێک لە ڕۆماندا بێ. هەڵبەت ئاماژە بەوەش بکەم کە دەسپێک بەشێکە لە داڕشتی ڕۆمان و وەک باسی لێکرا گرینگایەتی زۆری هەیە، بەڵام نابێ نێوەڕۆکی چیرۆک، یان ڕۆمان بەتەواوی لە دەسپێکدا پوخت بکرێتەوە و ئەوەش هیچ کات لە گرینگایەتی و ڕۆڵی ئەم ڕەگەزە- وەک ڕەگەزێک لە پێکهاتەی داڕشتنی ڕۆمان، یان چیرۆک- کەم ناکاتەوە. دەسپێک بە پێچەوانەی" هاوارە بەرە" و " میرزا " کە بە تەواوی لەو دوو ڕۆمانەدا تەوسیفییە - لە زیندەخەودا دەسپێکێکی سەرنج ڕاکێشە کە بە خەون و خەیاڵ دەست پێدەکا. ئازاد یەکێکە لە قارەمانە سەرەکییەکانی زیندەخەو کە ئەو خەونانە بە بەڵایەکی گەورە بۆ ژیانی خۆی دەزانێ. خۆی دەڵێ لە مێر منداڵییەوە خەون ئاراوقارای لێ هەڵگرتووە و وەک مۆرکە وردە وردە خواردوویەتەوە. زیندەخەونێک کە قاڵب و شکڵ و فۆرمی هەیە و لە بیر ناچێتەوە. ئازاد لە خەوندا ئەفسەرێکی ئازەرییە کە ئازادیخوازێکی کورد بە ناوی ئەمیر ئەشکەنجە دەدا. تەنانەت پەنجەی بە پێلاقە دەشکێنێ. لە ڕاستیشدا ژیانێکی ئاسایی هەیە، بەڵام خەونەکانی هەر ئەو هەقیقەتانەن کە وەک تراژیدییەک لە ژیانی ڕاستەقینەی خۆی و نەتەوەکەیدا وجوودی هەیە، تەنانەت لە خەونیشدا بڕوا ناکا دەسەڵاتی بێ. بێ گومان سەراسەری ئەو خەونانە کە لە سەرەتاوە تا کۆتایی ڕۆمان وەبەر چاوی خوێنەر دێن، جیلوەیەکی بەرچاو لە ڕیالیزمن. بڕوانە دەسپێکی زیندەخەو: «هەرچەند دەکەم ئەو خەونە دەستم لە کۆڵ ناکاتەوە، بریا خەو هەبا خەون نەبا، من بۆیە نانووم خەون ببینم؛ بە لای خۆمەوە دەڵێم هێندێک وەحەسێم، ماندوویم بەسەرچێ، کەچی خەونی لامەسەب وەک دۆڵپا سواری ملم دەبێ». وەک دەبینین لەو ڕۆمانەدا، دەسپێک جیاوازە، لێدوانی ئازادە لەگەڵ خۆی، گلەوگازندە لەو خەونانەیە کە وەزاڵەیان هێناوە. جیاوازی ئەو دەسپێکە لەوەدایە کە خوێنەر بە خوێندنەوەی ئەو چەند ڕستەیە، تامەزرۆیە زۆر زوو بزانێ ئەو خەونانە چین و سەرەنجامیان بە کوێ دەگا.

٢- پەرە گرتن: بەر لە باس کردن و لێدوان لە ڕەگەزی پەرەگرتن (development) پێویستە بڵێم لە ڕۆماندا زۆر جار ڕووداوێکی نائاسایی ڕوودەدا و ئەو ڕووداوە نائاساییەش بە تەواوی کاریگەری لەسەر بەشەکانی تری ڕۆمان دادەنێ. ڕۆمانێکی سەرکەوتوو هیچ کات خۆی دیلی بابەتێکی یەک دەست ناکا و زۆر بە خێرایی تێیدا بابەتەکان دەگۆڕێن و ئەو گۆڕانانەش تاموچێژێکی تایبەت بە خوێنەر دەدەن. ڕۆماننووسێکی سەرکەوتوو گەلێک جار تێگیراوییەک لە ڕۆماندا دەخوڵقێنێ و پاشان بابەتی ڕۆمان لەو تێگیراوییە دەرباز دەکا. گەلێک جاریش هەندێک پرسیار دروست دەکا و وەڵامیشیان دەداتەوە. لە هەر حاڵدا دەکرێ بڵێین نووسەر بەو کارە، چەشنێک ناتەبایی لە نێو بابەتی نووسراوەکەیدا دێنێتە ئاراوە کە جاری وایە ئەو ناتەباییە لە نێوان دووکەس، یان دوو

چەشنە بیرکردنەوە، یان لە نێوان مرۆڤ و سروشتدا وەبەر چاو دێ. ناتەبایی دەکرێ ئەخلاقی، یان زەینی، یان ئاشقانە و هەر چەشنێکی تریش بێ، کە دیارە زیاتر پێوەندی بە بابەتی ڕۆمانەوە هەیە. ڕەگەزی ناتەبایی لە زۆر جیگای ڕۆمانی زیندەخەو دا خۆ نیشان دەدا. بۆ نموونە هەر لە سەرەتای ڕۆمانەوە، ئێمە چەشنێک ناتەبایی لە نێوان ئازاد و بیریدا دەبینین. ڕستەی: «ئەو خەونانە بەڵایەکی گەورەن بۆ ژیانی ئاسایی من» سەلمێنەری ناتەبایی نێوان ئازاد و خەونەکانیەتی کە ئەو ناتەبابییە تا کۆتایی ڕۆمان بەردەوامە. بێجگە لەوە، نووسەری زیندەخەو ناتەبابییەکی ئاشقانەی زۆر شاعیرانە و ناسک لە نێوان ئەشقی مەلی بەرانبەر بە ئازاد دەخاتە پێش چاو. دوودڵییەکانی مەلی لە خۆشەویستی ئازاد بەرانبەر بە نەشمیل و فەوزیەی ئامۆزای و ئەشرەف خانمی جیرانی، نموونەیەکی ئاشکران کە لە ڕاستیدا چەشنێک ناتەبایی نێوان سوننەت و مۆدێرنیتەن. تا ئێرەی باسەکە ناتەبایی، زیاتر ڕۆڵی پێشەکییەکی بۆ ڕەگەزی پەرەگرتن هەبوو. دوایی ناتەبایی، نووسەر بابەتی ڕۆمان درێژە و بە چەشنێک پەرە پێدەدا. پەرەپێدان لە ڕاستیدا هێنانە ئارای بیری تازە و وتەی نەگوتراوە. خوێنەر بە خوێندنەوەی ڕۆمان تووشی هەندێک وتەی شاراوە و پرسیار دێ کە ڕوونکردنەوەیان دەبێتە هۆی پەرەسەندنی بابەتەکە. لە ڕۆمانی زیندەخەودا وتەکانی دایە خەیاڵ، بێجگە لەوەی لە ڕاستیدا چەشنێک ئوستوورەن، بە تێکڕایی ئەرکی گرینگی پەرەگرتنی بابەتیان لەسەر شانە. سەرنج بدەنە بەشێکی پێوەندیدار بەو باسە: «دایە خەیاڵ! دەروێش عەلی کێ بوو؟/ کەسوکارم لەوهەی گەڕێ، هەر وا بەزارم داهات/ دایە خەیاڵ بێدەنگ بووە، دنیایەک حەز و داخازم دە ناوی دەروێش عەلی دا دیت/ وەک ئەو ناوە دەپنج و بناوانی ژیانی دایە خەیاڵدا ڕیشەی داکوتابێ/ ئەوندە بە غوربەتی ئەم ناوەی کوت یا چاکترە بڵێم ئەم ناوەی سووتاند، شکم پەڕیە سەر مەسەلەکە...» ئەم پرسیارەی ئازاد لە دایە خەیاڵ، لە ڕاستیدا پرسیاری خوێنەرە، کە لە درێژە دا ئازاد گرووی گێڕانەوەی باسی دەروێش عەلی لە دایە خەیاڵ دەگرێ و دایە خەیاڵ ئەو پرسیار و ئیبهامە ڕوون دەکاتەوە. یان نموونەیەکی تر گێڕانەوەی بیرەوەری ڕابردووی ئەحمەدە لە زمان خۆیەوە و هەروەها چۆنیەتی ئاشنا بوون لەگەڵ حەسەن. ئەوەش حەسەن و ناساندنی خۆی بە ئەحمەد: «ڕاوەستە با بە تەواوی حاڵیت کەم، خەریکە شێت بی/ بەڵێ ئەحمەدە گێلی ماڵ وێران، حەپەمێش خۆری قوڕوەسەر، دە دنیای ئێمە دا هەر کەس ڕاست بڕوا لە برسان دەمرێ/ کەسبی حەڵاڵ ئەگەر هەبێ تەنیا نانی ویشکی دەردێنێ/ من بە ڕۆژ مجێورم، بە شەو دز، هەر شەوەی ماڵێک، دووکانێک، جێگایەکی دەبڕم/ هۆدەیەکم لە حەوشەی مزگەوتدا دراوەتێ، لەوێ دەیشارمەوە هەتا دەنگ و باس دەخەوێ/ پاشان سەبرێکی ڕایدەگوێزم بۆ ئێرە، لێرەش دەیتوێنمەوە...»

٣- لووتکە: ئاماژە کرا بەوەی کە خوێنەر لە بابەتی ڕۆماندا تووشی هەندێک پرسیار و وتەی شاراوە دێ کە ڕوون بوونەوەیان دەبێتە هۆی پەرەسەندنی ڕۆمان. لێرەدا لەگەڵ ڕوون بوونەوەی بابەتەکان، خوێنەر ڕوحی خۆی تێکەڵ بە درێژەی ڕووداوەکان دەکا و زۆر جار دەخوازێ، داهاتووی چارەنووسی قارەمانانی ڕۆمان پێشبینی بکا. لەو کاتە دایە کە ڕۆمان دەگاتە لووتکە. لووتکە (climax) لە وشەدا بە مانای بە ئارامی چوونە سەرێ و گەیشتن بە ئاخری پەیژە، یان پلیکانە. بەڵام لە دەستەواژەی چیرۆکدا: «بە کاتێک دەڵێن کە لەسەرجەم بابەتی ڕۆماندا، ناتەبایی بەئەوپەڕی خۆی دەگا» (٣) . لە بەشێک لە ڕۆمانی زیندەخەودا کاتێک ئەحمەد باسی کوشتنی کابرای قەرزدار بۆ ئەمیر دەگێڕێتەوە، بابەتی ڕۆمان بە پرسیارێک دەگاتە لووتکە: «... لای نیوە شەو بە جیرەی دەرکە وەخەبەر هاتم، هەروا خەواڵوو بووم، دەستەوخەنجەر هەڕرای کردمێ. خەنجەرێکی لە قۆڵم دا. گەرمەبرین بوو بە ئێشی خۆم نەزانی. تێکرۆ هاتین، نازانم چم کرد و چ کرا. بڕوام پێ بکە دەسکی خەنجەرەکە هات دە دەستمەوە، مۆڵەتم نەدا و کوشتم. لاقم دەبەست چوون. هاواری ژن و منداڵەکەی، گەڕەکی وەسەر گێڕام. کەوتمە ژێر ئەزیەت و سوال و جواب، تەنیا قسەیەکم دەکرد: «قەرزم لەسەری بوو، قەرار بوو بەیانی بمداتێ، قەستی بوو بمکوژێ، من کوشتم» ژن و منداڵی کوژراویش لەوەبەدەر چیان نەدەزانی، هەرگیز ناوی حەسەنم نەبرد. باسی ڕابردووشم نەکرد، تکا دەکەم تۆش باسی مەکە. حەسەن دوای گیرانی من ماوەیەک ڕای کرد و ئێستێ وەک بیستوومە تۆبەی کردووە و پیاوانە دەژی. ئەوێ دەمێ دەمکوت هاواڵمە و بیپارێزم باشە، ئێستاش دەڵێم پاک بۆتەوە با پیسی نەکەمەوە. حەسەن ئەو حەسەنە نییە، منیش ئەو ئەحمەدە نەماوم. نازانم کێ تاوانبارە؟ من؟ حەسەن؟ کوژراو؟ کۆمەڵ؟ یا ...؟« بەو پرسیارە، نووسەر بابەتی ڕۆمان دەگەیەنێتە لووتکە و تەواوی دەردەکانی کۆمەڵگاکەی پێ خەسارناسی دەکا. لە بەشێکی دیکەی ڕۆماندا نووسەر بابەتێکی ئاشقانە دەگەیەنێتە لووتکە. ئەو کاتە مەلی خۆ دەخاتە باوەشی ئازادەوە و ئازاد خەریکە سنوور دەشکێنێ، قسەی مەلی، لووتکەی ئاشقانەی ڕۆمانە: «خۆ دەباوەشم داوێ. گێژومەنگی دامدەگرێ نازانم چۆنم، لە خۆوە لەشم وەک بی ناو ئاو دەلەرزێ. بۆنی بسک و بناگوێی خولێک بە مێشکم دادێنێ. نازانم چ دەکەم و چ پەلەقاژەیەکمە. لە نەکاو هەردووک گوێم دەگرێ: «دڵداری بە ڕووسووری» لە بواری نەتەوایەتیشدا،

لووتکەی ڕۆمان لەو شوێنە دایە کە ئەفسەرەکە پاش محاکەمەی ئەمیر، داوای هاوکاری لێدەکا و دواییش ڕاستەوخۆ پێ لەسەر بێ تاوانی ئەمیر- کە ئازادیخوازێکی کوردە- دادەنێ:» ئەمیر بۆ نایەی هاوکاری ئێمە بکەی؟/ نامەوێ خۆ فرۆش بم/ یانی من خۆ فرۆشم؟/ سەرێکم لێ بادەدا/ خۆت دەزانی من نامەوێ لۆمەت بکەم، تەنیا جوابی پرسیارەکەت بوو/ ئەمیر بە ڕاستی تۆ جیاوازیخواز نەبووی؟/ هەرگیز/ ئەی بۆ وایان بە ئێمە سەلماندووە؟/ بۆوەی بەگژ یەکی وەک منت داکەن/ ئەمیر بە بڕوای من، تۆ بێ تاوانی/ ئەدی بۆ پەنجەت بە پێلاقە شکاندم؟/ خەجاڵەتم ئەمیر...» بێجگە لەو دوو نموونانە بەگشتی لە سەرجەم بابەتی ڕۆمانی زیندە خەودا، ڕستەی : «... دە کۆمەڵێکدا دەژیم کە هەقم نییە ناویش بە سەلیقەی خۆم هەڵبژێرم» ، یان «حکومەتی دژی ئازادی، ناتوانێ بەرەو شارستانیەت بڕوا» هەرکام لە جێی خۆیدا لووتکەی ئەو بەرهەمەن، هەروەها بە بڕوای من جوانترین جیلوەی ڕەگەزی لووتکە لە لێدوانەکانی ئازاد لەگەڵ ئێلاهەدا خۆیایە.

٤- کۆتایی: ڕەگەزی کۆتایی(Ending) یەکێک لە ڕەگەزە سەرەکییەکانی پێکهاتەی داڕشتنی ڕۆمانە. دوای ئەوەی نووسەر بەرهەمەکەی دەست پێکرد، ناتەبایی و پەرەسەندن وەک دوو بەشی بنەڕەتی تێدەپەڕێنێ و سەرەنجامی بابەت دەگەیەنێتە لووتکە. لە دوای ڕەگەزی لووتکە، ڕۆمان بە ئارامی لە وێنەیەکی کورتدا دەبڕێتەوە، کە بەو بڕانەوە دەگوترێ: کۆتایی. ڕۆمانی زیندەخەویش پاش تێپەڕکردنی ئەو قۆناغانە، بە بیرێکی ئینسانییەوە بەرانبەر بە ئازادی، کۆتایی پێ دێ. کۆتایی لە زیندەخەودا، کۆتاییەکی تەواو ئینسانییە و ئازاد لە کۆتایی ڕۆماندا وەشوێن فێر بوون و فێر کردنی ئازادی، دەکاتە هۆی گەڕانەوە بۆ وڵاتەکەی. سروشتییە کۆتایی هەرچەندە کاریگەری زیاتر بێ، ڕۆمانیش ئەوەندە ماندگارترە. هونەریترین کۆتایی ئەوەیە کە خوێنەر دوای تەواو کردنی ڕۆمان، بەبیرێکی قووڵەوە سەرگەرمی دۆزینەوەی وەڵامی پرسیار و بابەتە جۆراو جۆرەکانی ناو ڕۆمان بێ. ئەو چەشنە کۆتاییە، کۆتاییەکی سەرکەوتووە. بێجگە لەوە ڕەگەزی کۆتایی زۆر جار لە ڕاستیدا هەڵگری پەیامی شاراوە و سەرەکی نووسەریشە. بێ جێ نییە لێرەدا ئاماژەیەکی کورت بە هەندێک لە پەیامەکانی ڕۆمانی زیندەخەو بکرێ. یەکێک لە پەیامە سەرەکییەکانی ئەو ڕۆمانە، ڕوانگەی ئینسانی بەرانبەر بە ژنە. وەک لە زۆر بەشی زیندەخەودا دەبینین مەلی ئەشقی پاک و بێ وێنەی خۆی پێشکەش بە ئازاد دەکا و تا کۆتایی ڕۆمان، داوێنپاکی خۆی وەک گەوهەرێکی کوردانە دەپارێزێ. مەلی بگێڕەوە (ڕاوی)ی بەیتی خەج و سیامەندە و بەشانازییەوە دەڵێ: من شاگردی "خەج"م. لەوانەش گرینگتر، مەلی- وەک (جەفەنگی) کچێکی هەڵکەوتەی کورد- شووکردن بە مەرگی ئەشق دەزانێ و خۆشەویستی، لە ژیانی ژن و مێردایەتی پێ گەورەترە. بەخشینی ڕۆڵێکی ئاوا بە مەلی، دەتوانێ پیشاندەری ئەو پەیامە بێ کە ژن بەشێکی بنەڕەتی و گرینگ لە ئێمە و کۆمەڵگەی ئێمەیە کە دەتوانێ خاوەن شعوورێکی بەرز و بێ وێنەی وەک مەلی بێ. مەلی پێش لەوەی کچێک بێ، دایکێکە کە خۆشەویستییەکەی بۆتە لووتکەی پاکی و لە ڕادە و سنووری تێپەڕاندووە. ماف خوازیش دیسان یەکێک لە پەیامە ڕوونەکانی زیندەخەوە. مافێک کە "لە ئینسان جیا نییە" و " لە زاتی ئینسان دایە". پەیامی هەرە گرینگ ئەوەیە کە ماف خواردن نەتەنیا دەردێک چارە سەر ناکا، بەڵکو تەنیا ماف بەخشینە کە دەتوانێ کۆمەڵ بەرەو پێشکەوتوویی و شارستانیەت ببا، وەک لە کۆتایی ڕۆمانیشدا دەبینین نووسەر، فێربوونی کردۆتە پێشەکی بۆ فێر کردنی ئازادی کە ئەوەش دیسان دەتوانێ هەڵگری پەیامێکی گرینگی ئینسانی بێ. هەندێک لە قارەمانانی زیندەخەو، هەوڵ دەدەن کە لە پێوەندی ئاشقانەی خۆیاندا، ئازادی ئەزموون بکەن و لەو ڕێیەوە مانا بە ژیانی خۆیان ببەخشن. ڕێک وەک ئەو ئەرکەی کە میلان کۆندێرا خستوویەتە سەر کەسایەتی ڕۆمانەکانی، تا بسەلمێنێ کە ڕۆمانێکی سەرکەوتوو هیچ کات لە ئەزموون کردنی هەر چەشنە دیاردەیەکی کۆمەڵگە ناترسێ و تەنیا لە ڕێگای ئەزموونەوەیە کە بە کەشف و ناسینی دنیای هەستی کۆندێرا و پێشگوویەکانی گوستاف فلۆبێر دەگات. ئەو چەشنە پێشگوویانە لە ڕۆمانی زیندەخەویشدا کەم نین.

سەرچاوە و پەراوێز:

١- موام ، سامرست (دربارەی رمان و داستان کوتاه) ترجمه کاوه دهگان، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی (١٣٨٢) ص٢٤.

٢- ڕەیمۆند کارڤێر (چیرۆکنووسی ئەمریکایی) دەڵێ جارێک ویستم چیرۆکێک بنووسم کە تەنیا دەسپێکەکەی هاتە زەینمەوە و دواتریش بە چیرۆکێکی زۆر باش دەرچوو. ڕستەی: « خەریکی جاڕوو (گەسک) لێدان بوو کە تەلیفۆن زەنگی خوارد» دەسپێکی ئەو چیرۆکە بوو کە بە گیان و دڵ هەستم دەکرد چیرۆکێک بەو دەسپێکە بەڕێوەیە.

٣- داد، سیما (فرهنگ اصطلاحات ادبی، واژەنامە مفاهیم و اصطلاحات ادبی، فارسی و اروپایی بە شیوە تطبیقی و توضیحی) تهران ، انتشارات مروارید چاپ اول (١٣٨٢) ، ص٤٩٤.